

N. SZABÓ JÓZSEF

Tudománypolitika Magyarországon a diktatúra kiépülése idején

1947 ősze – 1948

Annak ellenére, hogy 1947 ősztől a Magyar Kommunista Párt (MKP) és a Szociáldemokrata Párt (SZDP) baloldala megkezdte a demokrácia még meglévő maradványainak felszámolását, a totális diktatúra formálisan csak a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) 1948. június 12–14-i létrejötte után valósult meg.

A kommunisták hegemonsztikus hatalmi törekvései ellenére 1947 őszen még létezett néhány ellenzéki párt. Bár nagyon nehéz körülmények között tevékenykedtek ezek a politikai szervezetek, a sajtóban és a parlamentben még volt véleményük a társadalmi és politikai kérdésekről, így többek között a tudományos életről és a felsőoktatásról is.

Tanulmányunkban annak bemutatására törekszünk, hogy a még meg nem szüntetett polgári pártok miként reagáltak a kommunisták, illetve a baloldali szociáldemokraták tudománypolitikai elképzeléseire, továbbá feladatunknak tartjuk annak ismertetését is, hogy a „koalícióban” részt vevő pártok baloldali csoportjai rendelkeztek-e még önálló tudománypolitikai véleménnyel, vagy csupán elfogadták a tényleges hatalmat gyakorló MKP tudománypolitikai lépéseit.

Megvizsgáljuk azt is, hogy a már csak formálisan működő politikai erők a totális diktatúra kiépülésétől, 1948 tavaszától képviseltek-e még „önálló” tudománypolitikai elképzeléseket, illetve milyen véleményt alakítottak ki a nehéz helyzetben lévő Magyar Tudományos Akadémiával kapcsolatosan, továbbá, hogy szántak-e bármilyen szerepet a különböző tudományos társaságoknak és tudományos szerveződéseknek a mindinkább kiépülő diktatúrában.

A demokráciával való szakítás

A háború utáni magyar politikatörténetben „fordulópontot” jelentett az MKP 1946. szeptember 28. – október 1. között megtartott III. kongresszusa. A párttanácskozáson a kommunisták ugyanis deklaráltak szakítottak a demokrácia – addig többé-kevésbé álta-

luk is betartott – játékszabályaival.¹ Meglepő, hogy az ország jövőjét radikálisan megváltoztatni szándékozó és aktív tudománypolitikát folytató párt legfelső fóruma a tudomány kérdéseivel még csak nem is foglalkozott. Kivételt jelentett a Moszkvából hazatért Lukács György felszólalása, aki heves kirohanást intézett az egyetemek és az Akadémia ellen, amelyeket a reakció fellegvárának nevezett. Ugyanakkor döntést hozott a kongresszus egy, a tudománypolitikát perspektivikusan meghatározó hároméves tervjavaslat kidolgozására. Egy további határozat értelmében az MKP olyan nyilatkozatokat várt el tekintélyes tudósoktól, egyetemi tanároktól, hogy a párt kezdeményezéseit üdvözlik, és a terv alapvető elgondolásai- val egyetértenek.² Ehhez a kongresszus résztvevői hatékony propaganda biztosítását is szükségesnek tartották.

A hároméves tervvel kapcsolatos intézkedések területén fontos állomás volt, hogy a tervjavaslatot az MKP Politikai Bizottsága (PB) 1946. december 19-i ülésén megvitatta. Ennek alapján tartotta meg előadását a hároméves tervről a párt második számú vezetője, Gerő Ernő 1946. december 20-án, a Politikai Akadémián. Miután a Központi Vezetőség 1947. január 11–12-i ülésén a tervjavaslatot elfogadta, a tervet 1947. január 30-án kötetben is megjelentették.³

Az 1947. január végén nyilvánosságra hozott hároméves terv már kidolgozott kommunista tudománypolitikai koncepcióról tanúskodik. Az MKP hároméves tervjavaslata a tudományok társadalmi szerepét körvonalazó programot tartalmazott. A tervben kiemelt helyen szerepelt, hogy a tudományokra is alkalmazni kell a kutatás-fejlesztés tervezésének rendszerét. A programban megfogalmazódott a tudománypolitika és a gazdasági tervezés összehangolásának követelménye is. Az MKP a gazdasági fejlődést elősegítő tudományokat részesítette előnyben a hasznossági szempontból kevésbé értékelhető tudományokkal szemben. Ebből következően a legjelentősebb tudományos célkitűzések a műszaki- és agrártudományok területén fogalmazódtak meg. A fenti tudományok fejlesztése érdekében a párt olaj-, alumí-

1 *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967, 272.

2 Párttörténeti Intézet Archívuma (PTI Arch. 274-21/56.); GERGELY Jenő–IZSÁK Lajos: *A huszadik század története*, Pannonica Kiadó, Budapest, 2000, 295.

3 *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai*, i. m., 387.

nium-, illetve barnaszén-kutatási és mezőgazdasági kísérleti állomás felállítását tervezte.⁴

A hároméves tervben az MKP jelentős változásokat ütemezett be a társadalomtudományok területén is. A tervezetben megfogalmazódott egy önálló, az egyetemektől független társadalomtudományi kutatóhálózat kiépítésének gondolata. Így jött volna létre az Országos Társadalomtudományi Intézet, az Általános Neveléstudományi Intézet, az Országos Gazdaságkutató Intézet és a Világpolitikai és Dunatíji Intézet, amelyek felállításától a párt a társadalomtudományi kutatások fellendülését remélte.

A kommunista tudománypolitika már ekkor napirendre tűzte az „új típusú tudományirányítás” ügyét. Az MKP 1946 végén a kutatásirányítás előmozdítása érdekében országos tudományos tanács felállítását tervezte, amelynek feladata a tudományos újjáépítés és a tudományos intézetek egységes vezetése. Ezzel a párt hároméves terve már előrevetítette az MTA-t helyettesítő tudományirányító szerv létrehozásának szükségességét. A kommunista felfogás szerint, ebben a legmagasabb tudományos szervben megvalósul a „tudomány önkormányzata”, másrészt „a tudomány és a nemzet egységének” gondolata.

Az új kutatóintézetek létesítésének terve, egységes irányításuk és tervszerű működésük biztosításának igénye jelezte azt az új kommunista tudománypolitikai koncepciót, amelynek középpontjában a magyar tudományos élet radikális átszervezése állt.⁵

1947-ben a tudománypolitika központi kérdése a finanszírozás és a kutatási célkitűzések iránya, valamint a tudományos élet feszítő ellentmondásainak felszámolása volt. A téma az 1946–1947-es költségvetés vitáján került az érdeklődés homlokterébe. A polémia arról szólt, hogy az állam nem támogatja társadalmi fontosságának megfelelően a Magyar Tudományos Akadémiát, a felsőoktatást, valamint a kutatásokat. A vitában résztvevők a természettudományok helyzetét kilátástalannak ítélték meg, és úgy látták, hogy ezen a területen a kutatás teljesen megállt.⁶ A költségvetési vitában a pártok részéről felszólaló politikusok többsége nem tartotta elégségesnek a felsőoktatásra és a tudományos kutatásokra szánt összegeket.⁷

A felvetésekre reagáló vallás- és közoktatási miniszter, Keresztury Dezső a természettudományi kutatások alacsony mértékű támogatását nem koncepcionális szemléleti okokkal magyarázta, hanem az ország pénzügyi helyzetével. Az MTA nem megfelelő működésének okát a terméketlen viták mellett abban látta, hogy az Akadémia elvesztette célvagyonát.⁸

1947-ben a kommunisták számára a legfontosabb tudománypolitikai célkitűzés a hároméves terv tudományos elképzeléseinek a megvalósítása volt. Neheztette azonban az elképzelések realizálását a kutatók nagyon rossz anyagi helyzete és az áldatlan kutatási feltételek. Az MKP ebben a helyzetben a sikert a tudósok megnyerésében és a tudományos pozíciók megerősítésében látta. A párt erőfeszítéseit a hároméves tervvel kapcsolatosan az MTA tagjainak többsége nem támogatta, a kommunistákkal szemben tartózkodó magatartást tanúsított. A Magyar Kommunista Párt vezetése e helyzet megváltoztatása érdekében ankétot kezdeményezett a tudósokkal,⁹ ahol a közeledést akadályozó problémákról kívánt beszélgetést folytatni velük. A fórumon a párt legfelső vezetése – Rákosi Mátyás főtitkárral az élen – kinyilvánította, hogy vállalni fogja a tudomány erőteljes támogatását, és megoldja a professzorok anyagi problémáit. A pártvezetés részéről Révai József – a polgári tudósok megnyerése érdekében – azt is deklarálta, hogy az MKP nem törekszik arra, hogy a marxisták kizárólagosságát biztosítsa az egyetemeken.¹⁰

Az MKP a kommunista vezetésű Gazdasági Főtanácsnál elérte a tudományos pótlék bevezetését. Ezután a tudósok egy része már nem volt olyan tartózkodó a kommunistákkal szemben, mint korábban, és felfüggesztette a tudományos tervezéssel szembeni előítéleteit is. Több tudományos elitcsoport megpróbált alkalmazkodni az „új” helyzethez, és elismerően nyilatkozott a Magyar Kommunista Pártról.¹¹

Egyes tudományos szervezetekben pedig megnőtt a kommunisták aktivitása. A tudományos tevékenység kommunista szempontú kiszélesedését jelenti például, hogy a Munkatudományi és a Racionalizálási Társaság keretében megalakult az Építéstudományi

4 *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai, i. m.*, 385–386.

5 *Uo.*, 386.

6 *Nemzetgyűlés Naplója VI*, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvkiadó, Budapest, 1952, 146–150.

7 *Uo.*, 619.

8 *Uo.*, 743–744.

9 PTI. Arch., 274-24/14.

10 M. T.: *A tudomány parlamentje*, Szabad Nép, 1947. június 15., 9.

11 Lásd a következő összeállítást: *A magyar tudomány vezetői a Magyar Kommunista Pártról* (amelynek része Méray Tibor cikke: *Vidám hajókiránduláson a magyar tudományos élet és az egyetemi diákság legjobbjaival*), Szabad Nép, 1947. augusztus 31., 11.

Központ. A Központ feladatának tartotta, hogy korszerűbbé tegye az építőipart, továbbá azt, hogy új építési gyakorlatot és szerkezeteket szabványosítson. Az Építéstudományi Központ a kommunista építész, Perényi Imre igazgató vezetésével jött létre, a vezetőségben többek között helyet foglalt az ugyancsak MKP-tag Major Máté is.¹²

A hatalmi változások hatása a tudományos életre

1947 nyarán a hatalmi viszonyokban bekövetkezett változások után, a választási kampány idején – az MKP és SZDP kivételével – egyes pártok tudománypolitikai tevékenysége átmenetileg megszűnt. A tudósokat az előző évhez hasonlóan továbbra is elsősorban a tudomány fejlődésével és a kutatási feltételekkel kapcsolatos problémák foglalkoztatták. 1947. december 19-én a Pázmány Péter Tudományegyetemen tanácskozássra összejött tudományos intézeti vezetők a tudományos státus rendezését tekintették az egyik legfontosabb megoldandó feladatnak. Döntő jelentőségűnek tartották ugyanakkor azt is, hogy a kutatók ténylegesen elfogadják a tudományos tervezés mechanizmusát. A kommunista tudománypolitikát támogató Németh Gyula rektor a megjelentek előtt nem véletlenül hangsúlyozta, hogy a fejlettebb kultúrájú államokban a tudományos élet fejlődésével párhuzamosan miként kap egyre nagyobb jelentőséget a tudományos élet tervszerűségének gondolata. Az értekezleten részt vevő kommunista irányítású Pedagógus Szakszervezet támogatta a megjelent tudósok törekvéseit. Annak érdekében, hogy növeljék a Szakszervezetnek a tudósokra gyakorolt befolyását, egy önálló tudományos szakszervezet létrehozását is tervezték, és arra is gondoltak, hogy az új tudományos szakszervezet tagja legyen a tudományos világszövetségnek, amelynek elnöke Joliot-Curie. A kommunista titkár, Vigh Károly pedig arról beszélt, hogy egyes professzorok jobboldali pártok képviselőiként ágálnak a demokrácia ellen. Az értekezlet végül javasolta a tudományos státus megvalósítását, a hároméves tervbe való bekapcsolódását, a vidéki egyetemi városok bevonását a tagozatok munkájába, a tudománypolitikai javaslatok kidolgozását és a felsőoktatási bizottság felállítását.¹³

12 *Megalakult az Építéstudományi Központ*, Szabad Szó, 1947. november 29., 2.

13 *A tudományos státus rendezését követelték a pedagógusok értekezletén*, Népszava, 1947. december 20., 2.

A tudományos tervezés szükségessége mellett foglalt állást egy 1947 decemberében, a Népszavában megjelent cikkében az SZDP tudománypolitikusa, Szalai Sándor is. A tudós-politikus megítélése szerint a magyar tudomány újjáépítése lényegében minden tervezettség és szervezettség nélkül ment végbe. Szalai arra is felhívta a figyelmet, hogy a magyar demokrácia eddig kissé mostohán bánt a tudomány ügyével. Megítélése szerint a hároméves terv ipari, mezőgazdasági, közegészségügyi célkitűzéseinek személyi feltételeiről korábban nem gondoskodtak, ezért a tudományos feltételek nélküli fejlesztés 10–15 éves elmaradást eredményezhet.¹⁴

A szociáldemokrata tudománypolitikus elégedetlen volt egyes kutatóintézetek működésével is. Cikkében a Teleki Intézetet támadta, de annak leendő jogutódjával, a Kelet-Európai Intézettel szemben is bizalmatlan volt.¹⁵ 1948 februárjában ugyanis – minisztertanácsi határozattal – a Duna-völgyi népek történetével foglalkozó intézet nevét Teleki Pál Tudományos Intézetről Kelet-Európai Intézetre változtatták.¹⁶ A szociáldemokrata szociológus az intézet névváltoztatását nem tartotta elégségesnek. Szalai Sándor szerint nemcsak a név, hanem a tartalom megváltoztatására is szükség van, mert az intézet legújabb működése nem ad okot túl nagy optimizmusra. A szociáldemokrata tudománypolitikus abban reménykedett, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium „a tudományosan értékes erőket megtartva, de a személyi státust mégis »átfésülve« olyan vezetőst fog biztosítani, amely méltó lesz az általa képviselt ügyhöz.”¹⁷ [Kiemelések az eredetiben: N. Sz. J.]

1948 februárjában Csűrös Zoltán műegyetemi rektor, valamint Komondy Zoltán és Mihailich Győző egyetemi tanárok – a hatalomhoz való alkalmazkodás jegyében – felkeresték Berei Andort, az Országos Tervhivatal főtitkárát, hogy megtárgyalják, miképpen lehetne Magyarország gazdasági életét, különösen iparát, a technikát és tudományt az elérhető legmagasabb színvonalra emelni. A cél elérése érdekében a megbeszélésen felvetették, hogy a technika és a tu-

14 SZALAI SÁNDOR: *A magyar tudományos élet nehézségei és hiányai*, Népszava, 1947. december 25.

15 *Uo.*

16 SZALAI SÁNDOR: *Búcsú a Teleki Pál Intézettől*, Népszava, 1948. február 15., 11.

17 *Uo.*

domány határozottabban dolgozzon együtt a Tervhivatallal.¹⁸

A tudománypolitika különböző területein az MKP 1948 elején arra törekedett, hogy a tudomány a szocialista építést segítse. Az Értelmiségi Osztály a két munkáspárt egyesülését előkészítve a tudomány területén is háromhónapos munkatervet dolgozott ki. E szerint meg kell indítani az egyetemi összekötő bizottságok munkáját. Aktivizálni kell a Tudományos Bizottságot. Meg kell vizsgálni az egyetemek működését, és ki kell dolgozni az egyetemi reformot. A Tudományos Tanács felállításának tervét is ki kell dolgozni március 15-ig. Az Értelmiségi Osztály a széles tömeg természettudományos nevelése érdekében mérnök, orvos, pedagógus állandó bizottság alakítását javasolta. Fontos szerepet szánt a tudományos ismeretterjesztésnek, ezért az Élet és Tudomány példányszámát 70 ezerre kívánta emelni.¹⁹

Az MKP Köznevelési Bizottsága 1948. február 3-i ülésén több fontos tudománypolitikai kérdés mellett döntés született az Országos Neveléstudományi Intézet felállításáról is. A Köznevelési Bizottság a Neveléstudományi Intézet felállítását az általános iskola tantervének és tananyagának a kidolgozása, a tankönyvkiadás, a dolgozók iskolája tantervének kidolgozása és a nevelőképzés szempontjából tartotta elsősorban szükségesnek. Az intézet felállítására 2 millió forintot irányzott elő. A döntés azért is fontos volt, mert a Tervhivatal korábban visszautasította a VKM-nek azt a kérését, hogy a hároméves tervben előirányzott összeg egy részét folyósítsa. A Köznevelési Bizottság a Neveléstudományi Intézet felállítását feltétlenül szükségesnek tartotta, ezért megbízta Kállai Gyulát, hogy a kérdést tárgyalja meg az Állampolitikai Osztállyal. Arról is döntöttek: ha a tárgyaláson nem jönne létre megegyezés, a kérdés a Politikai Bizottság elé kerül.²⁰

Költségvetési vita a tudományos élet támogatásáról

Mind a tudományos élet, mind a politikai pártok részéről az 1946–1947-es költségvetés vitájában kritizált állami tudományos támogatás az 1947–1948-as évben jelentősen megnőtt. Ennek ellenére a tudományos tételek körül az új költségvetés tárgyalásakor ismét vita bontakozott ki; a pártok tudománypolitikai

érdeklődése az 1947–1948-as költségvetés ismertetésekor újból megélénkült. Az állami költségvetést 1948. február 10-én beterjesztő Lupkovics György FKGP-képviselőtől megtudjuk, hogy tudományos célokra az elmúlt évi 5 millió helyett 11 milliót irányoztak elő; egyetemekre, főiskolákra 28 millió helyett 65 millió forint lett előterjesztve. Ez a viszonylag magas felsőoktatási tétel úgy keletkezett, hogy ebben az évben a klinikák felszerelésére jóval nagyobb összeget fordítottak.²¹

A VKM 1947–1948. évi költségvetését 1948. február 23-tól tárgyalta a parlament. A Demokrata Néppárt részéről hozzászóló Rónay György író – az előző évi költségvetésnél nagyobb támogatás ellenére – túlságosan szűknek találta a tudományos célokra előirányzott rovatot, ezen belül különösen alacsonynak a tudományos intézetek támogatására szánt összeget.²²

Supka Géza művészettörténész – a kereszténydemokrata Rónay Györgytől eltérő megközelítésben, az egyházi intézményeknek nyújtott támogatással összehasonlítva – ugyancsak kevésnek tartotta a tudományos intézeteknek nyújtott támogatást. A Polgári Demokrata Párt képviselője helytelenítette, hogy a tudományos intézetek helyreállítására 386.000 Ft, az egyházi intézmények rendbehozatalára viszont 996.000 Ft áll rendelkezésre. Nem értett egyet azzal sem, hogy a budapesti, a debreceni, a pécsi, a szegedi egyetemnek, valamint a műszaki egyetemnek tudományos kutatási célokra ugyanakkora összeg áll rendelkezésére, mint amekkorát a költségvetés a katolikus és görög katolikus lelkészek, özvegyek és árvaik támogatására fordított.²³

Koncepciójának bizonyításához Supka Géza a tudományos célok támogatására elkülönített 11.285.000 Ft-ot összehasonlította a felekezeti oktatásra előirányzott támogatással is. Hozzátette, hogy ebben benne van a Magyar Nemzeti Múzeum, a Keleti Tudományos Intézet, a Tihanyi Biológiai Intézet, a Gyermeklélektani és az Országos Könyvtári Központ finanszírozása is. Ezek támogatási összege 6.790.000 Ft, s így ezektől elválasztva a tudományos célok támogatására összesen 4.495.000 Ft jut, vagyis a fele annak az összegnek, amelyet az állam az általános iskolák és gimnáziumok felekezeti oktatására költ.

18 *Tudósok a hároméves tervért*, Népszava, 1948. február 14., 3.

19 PTI. Arch. 274-24/2.

20 PTI. Arch. 274-21/76.

21 *Országgyűlés Naplója II*, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részevénytársulat Könyvkiadó, Budapest, 1948, 744.

22 *Országgyűlés Naplója III*, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részevénytársulat Könyvkiadó, Budapest, 1948, 501.

23 *Uo.*, 553.

Tételesen ismertette, hogy a különböző tudományos célkitűzések támogatása miként alakul. A tudományos egyesületek és kiadványok támogatására 650.000 Ft, a felsőoktatás tudományos céljainak támogatására 2.615.000 Ft, a természettudományos kutatások támogatására 240.000 Ft, belföldi kutatási ösztöndíjakra 120.000 Ft, az MTA segélyezésére 250.000 Ft jut. A fentiek ismeretében Supka Géza felvetette: hogyan is gondolják a költségvetés kidolgozói, hogy 240.000 Ft elegendő ahhoz, hogy a tudósok például az atomkutatás legújabb eredményét is nyomon tudják követni. Ellenpéldaként a szovjet tudományos kutatást említette, ahol viszont anyagi szempontból is megteremtik a tudományos kutatás feltételeit. Felszólalásában Supka Géza az MTA-val kapcsolatban kifejtette: szerinte az Akadémia alapvetően arra törekszik, hogy együtt haladjon a demokráciával. Ő maga személy szerint az akadémiai reformnak is híve, ezért támogatja, hogy olyan kiváló tudósok, mint Lukács György és Molnár Erik, az MTA tagjai legyenek, de az idősebb akadémikusok feláldozásával nem tud egyetérteni.²⁴

A vitában hozzászólók közül Tóth László FKGP-képviselő a tudósok, különösen a nyugdíjas tudósok helyzetére hívta fel a figyelmet. A tudományos pótlék 1947. augusztusi bevezetését a demokrácia olyan jó szándékú cselekedetének tartotta, amely alkalmas arra, hogy a tudósok mindennapi életét megkönnyítse. A professzor ugyanakkor úgy látta, hogy tudománypolitikai érdek is fűződik ahhoz, hogy a nyugdíjas tudósok részére is bevezessék a nyugdíjas pótlékot, mert a tudós, amikor nyugdíjba megy, nem szakít a tudománnyal. Egyet lehet érteni Tóth Lászlóval abban is, hogy nehéz megfelelő tudományos munkát kívánni attól, akinek az az érzése, hogy ha hivatalos aktív szolgálata megszűnik, attól kezdve valóban még a legszerényebb megélhetést is alig biztosítják számára.²⁵

Ortutay Gyula – Supka Géza felszólalására reagálva – kifejtette: a képviselő téved abban, hogy a minisztérium 966.000 forintot fordít az egyházi intézményekre, míg ezzel szemben 386.000 forintot tudományos célokra. Rámutatott arra, hogy az állam a hároméves terv alapján az egyetemek és tudományos intézetek újjáépítésére körülbelül 25 millió forintot fordított. A miniszter kifejtette, hogy a legjelentősebb emelkedést az egyetemi és tudományos

célok támogatása jelenti, mert az egyetemekre az elmúlt költségvetési évben 28 millió forint körüli összeget fordítottak, az 1947–1948-as költségvetési évben viszont már 65 milliót. Tudományos célokra az előző évi 5,1 millió helyett 11,3 millió forintot irányoz elő a költségvetés.²⁶

Ortutay felszólalásában ígéretet tett arra is, hogy a tudományos státus kérdéseit is előveszik, és megoldják a tudományos segédszemélyzet és a díjtalan gyakornokok problémáját is. Ortutay Gyula nagyon súlyosnak tartotta ugyanakkor a vidéki múzeumok helyzetét, mert azok meglátása szerint lezüllöttek, és a gyűjtemények tönkrementek, államosításukat ezért nem lehet tovább halogatni. A miniszter megígérte azt is, hogy támogatni kívánják a tudományos kutatásokat és az idegen nyelvű folyóiratok indítását.²⁷

Az autonómia és a tudományos szabadság értelmezése

Parlamenti felszólalásában a vallás- és közoktatási miniszter foglalkozott az MTA és a Tudományos Tanács viszonyával is. A miniszternek az Akadémiával kapcsolatosan az volt az álláspontja, hogy ha az MTA együttműködni kíván a Tudományos Tanáccsal, akkor vele, de ha az Akadémia nem tudja megtalálni a kellő formákat, akkor nélküle is hozzáfognak a legfőbb tudományos központi tanács megszervezéséhez. Ortutay Gyula a Tudományos Tanács felállítását elsősorban azért tartotta szükségesnek, mert központi szervezés nélkül sem a természettudományok, sem a műszaki, de a szellemi tudományok sem állhatnak meg.²⁸

A költségvetési vitát az MKP arra használta fel, hogy a tudományos életben és az egyetemeken lévő polgári erők ellen támadást indítson. Február 23-i felszólalásában Kállai Gyula azt fejtegette, hogy az egyetemek és a tudományos intézetek, főleg az MTA falai között igen elevenen él még a reakciós szellem. Megítélése szerint az MTA már nem a szabad és haladó szellem otthona, hanem a haladásellenes szellemi erők és törekvések „búvóhelye”. Kállai tudománypolitikai alapvetésében az Értelmiségi Osztálynak az Akadémiával kapcsolatos elképzeléseit is megfogalmazta. Egyfelől kifejtette, hogy a magyar demokrácia a tudományszervezés és a vezetés legfőbb

24 Uo., 553–555.

25 Uo., 796.

26 Uo., 561–562.

27 Uo., 584.

28 Uo., 583–584.

irányító szervét természetesen nem nélkülözheti, de azt is megfogalmazta: ha az MTA nem tud felfrissülni és a modern idők követelményeinek megfelelni, gondoskodni kell arról, hogy ezt a missziót helyette más tudományos szerv töltse be.²⁹ Kállai nem mondta ki a Magyar Tudományos Tanács nevét, de egyértelműen arra gondolt.

Az 1948. februári parlamenti ülésen újból – egyúttal utoljára – fellángolt a vita az egyetemi autonómia körül. A munkáspártok és az oktatási kormányzat az autonómia korlátozása, illetve megszüntetése mellett érveltek, míg a polgári pártok az autonómiát védték. Az 1948. február 23-i parlamenti ülésen Vágvölgyi Tibor baloldali SZDP-képviselő a kérdéssel kapcsolatban kifejtette: a Szociáldemokrata Párt az autonómia biztosításánál fontosabb szempontnak tartja azt, hogy a demokrácia meg tudja védeni magát minden demokráciaellenes merénylettől.³⁰

A szociáldemokrata felvetésre Ortutay Gyula miniszter reagált. Eléggé leegyszerűsítően értelmezte a problémát: az egyetemi autonómia létjogosultságát abban látta, hogy a doktori fokozat megítélését, illetve az egyetemi magántanári és professzori kinevezést az egyetem azok számára javasolja, akik valóban méltóak rá. Más indokát és értelmét Ortutay Gyula az egyetemi autonómiának nem látta.³¹

A Magyar Kommunista Párt álláspontját az autonómiáról másnap, február 24-én Rudas László fejtette ki. Rudas beszédéből látható, hogy nem akarta, vagy nem tudta tudományosan megítélni az autonómiafogalom lényegét. A kommunista képviselő szerint az autonómia fontos érték, de csak egy olyan kormánnyal szemben, amely az egyetemet ellenségként kezeli. Rudas László azonban úgy ítélte meg, hogy 1945 után az egyetemi autonómia már nem arra szolgál, hogy az egyetem érdekeit védje egy „vele ellenséges bánásmódot tanúsító” kormánnyal szemben, hiszen a népi demokratikus hatalomnak szívügye a magyar egyetem fejlesztése. Rudas szerint az egyetemi autonómia öncélú érvényesítése elhatárolja az egyetemet az élettől és védőbástyaként funkcionál az élet behatolásával szemben.³²

Rudas László ki nem mondottan, de az autonómia eltörlése mellett foglalt állást. A februári parlamenti ülést követően az autonómia-vita májusban folytatódott.

Szalai Sándor szociáldemokrata politikus május 1-i Népszava-cikkében azon az állásponton volt, hogy az egyetemi élet demokratizálódása nem maradhat el semmiféle – még a Bach-korszakból származó – autonómiára való hivatkozással. Sőt, a demokratizálás előfeltétele annak, hogy az egyetemek számára a valódi autonómiát a magyar demokrácia biztosítsa.³³ Egy tudós szociológustól más megközelítés lett volna elvárható.

Szalai Sándor az autonómia megnevezése nélkül, de gyakorlatilag azt érintve fejtette ki véleményét a Magyar Dolgozók Pártja tudományos intézeti és egyetemi szervezeteinek létrejöttékor. Úgy vélekedett: a tudományos szabadság elsősorban azt jelenti, hogy Magyarországon minden egyetemen és tudományos intézetben sikerül kivívni a marxizmus szabad fejlődését.³⁴

Május végére a szociáldemokrata lap már az egyetemi autonómiával való szakítást fogalmazta meg. Palotai Boris a Népszava 1948. május 30-i számában *Feudális maradványok az egyetemen* című cikkében azt fejtegette, hogy a magyar egyetemek még mindig őrzik feudális jellegüket. Se szeri, se száma az anakronisztikus intézkedéseknek, amelyek alaposan megnehezítik a hallgatók munkáját. Az autonómia pedig olyan jogokat biztosít, amelyek akadályozzák a demokratizálást.³⁵

Az MKP és az SZDP 1948 tavaszán az Akadémia és az egyetemek átalakulási-megújítási próbálkozásait már nem tartották elegendőnek, ezért gyökeres változásokat kívántak végrehajtani. Az új tudománypolitika irányítására 1948. május elején létrehozták a Magyar Dolgozók Pártja tudományos intézeti és egyetemi szervezetét. Az elnökség tagja volt Fogarasi Béla, Lukács György, Szalai Sándor és Zsirai Miklós.³⁶

A tudománypolitikában az egyik leglényegesebb változás – amely egyúttal az MTA elleni támadásként értelmezhető – 1948. május 7-én a Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottsága ülésén történt, ahol a testület megtárgyalta az Értelmiségi Osztály javaslatát a Tudományos Tanács (MTT) felállításáról.³⁷

33 SZALAI Sándor: *Napirend: a közoktatás*, Népszava, 1948. május 1., 25.

34 *Megalakult a Magyar Dolgozók Pártjának tudományos intézeti és egyetemi szervezete*, Népszava, 1948. május 6., 5.

35 PALOTAI BORIS: *Feudális maradványok az egyetemen*, Népszava, 1948. május 30., 15.

36 *Megalakult a Magyar Dolgozók Pártjának tudományos intézeti és egyetemi szervezete*, i. m., 5.

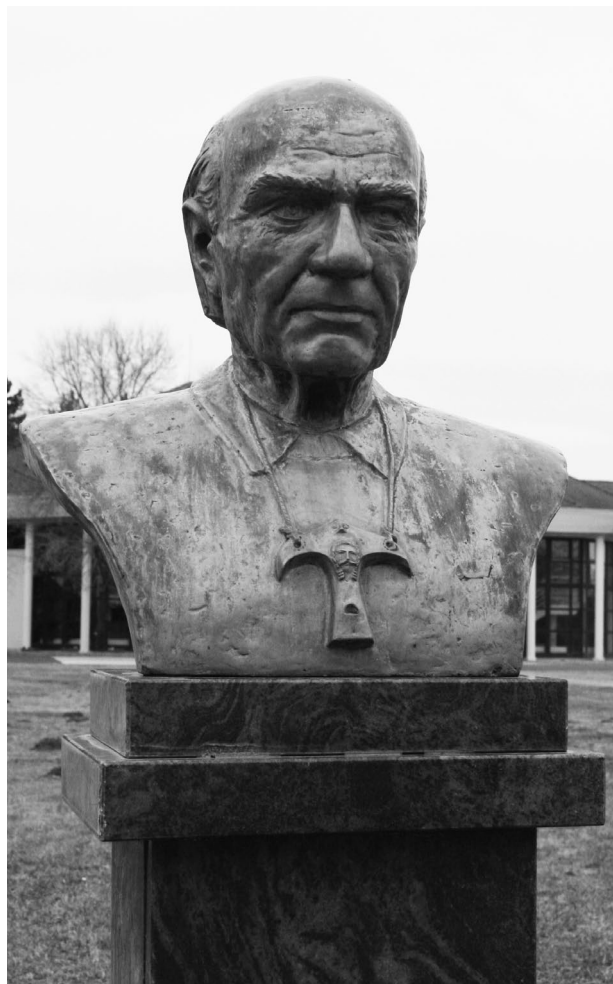
37 1986-ban a Párttörténeti Intézetben folytatott kutatásaim során tanulmányoztam és feltártam a Magyar Tudományos Tanács létre-

29 *Uo.*, 506.

30 *Uo.*, 530.

31 *Uo.*, 582.

32 *Uo.*, 643.

Szabó Imrefia Béla: Illyés Gyula (Lakitelki Népfőiskola, 2002)

Az MTT-vel kapcsolatos igen aktív kommunista tudománypolitikai tevékenység mellett a még „működő” pártok sem a tudományos élettel, sem az Akadémiával kapcsolatban nem nyilvánítottak véleményt. A pártok tudománypolitikai érdeklődése nélkül került sor az MTA 1948. július 2-i tagválasztására. Az Akadémia új levelező tagjai lettek: Alexits György, Bognár Rezső, Borbíró Virgil, Erdei Ferenc, Freund Mihály, Fülep Lajos, Gimesi Nándor, Gyóni Mátyás, Hadrovics László, Hajós György, Haranghy László, Kellner Béla, Keresztury Dezső, Kerpel Fronius Ödön, Krompecher István, Lakó György, Lissák Kálmán, Mátrai László, Rapics Raymund, Rubunyi Mózes, Selényi Pál, Szabolcsi Bence, Szalai Sándor, Szent-

jöttével kapcsolatos PTI. Arch. dokumentumokat. Hasonló véleményem alakult ki a szervezettel kapcsolatban, mint Huszár Tibornak. Mivel azonban Huszár *A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács 1948–1949* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995) című monográfiájában feldolgozta az MTT történetét, ezért ennek bemutatásától eltekintettem.

ágothai János, Tolnai Gábor, Turán Pál, Vadász Elemér, Verő József, Waldapfel József, Went István. A 30 új levelező tagból 3 matematikus, 2 vegyész, 2 mérnök, 1 fizikus, 7 orvos, 2 biológus, 1 geológus, 2 szociológus, 4 irodalmár, 2 nyelvész, 1 történész, 1 művészettörténész, 1 zenetudós és 1 filozófus. A humán tudományokat összesen 12-en képviselték, a többi természettudós volt. A legtöbb új tag az orvosok közül került ki.

A július 2-i tagválasztáson mindössze 3 új rendes tagot választottak, név szerint Baló József patológust, Erdey-Grúz Tibor vegyészt és Zolnai Béla irodalomtörténészt. Hat új tiszteletbeli tagja lett az Akadémiának: Fogarasi Béla, Lukács György, Molnár Erik filozófusok, Schöpflin Aladár irodalmár, Szladits Károly jogász és Zechmeister László vegyész.³⁸

Az 1948. július 2-i nagygyűlésről megállapíthatjuk, hogy a tagválasztásnál a tudományos teljesítmény és a „demokratikus elkötelezettség” többé-kevésbé „szinkronban” volt. Néhány újonnan megválasztott akadémikus szakmai teljesítménye azonban kívánnivalót hagyott maga után. Mindezek ellenére ekkor még nem kerültek be a Magyar Tudományos Akadémiára olyan személyek, akik elsősorban politikai megbízhatóságuk alapján érvényesültek; nem lettek olyan kutatók akadémiai tagok, akiknél hiányzott a tudományos produktum. Azt is megállapíthatjuk, hogy az 1949-es akadémiai „reform” után az 1948-as tagválasztás idején MTA-taggá választottak közül mindösszesen hét főt fosztottak meg tagságuktól: Borbíró Virgil építészt, Keresztury Dezső irodalomtörténészt, Went István orvost, Baló József orvost, Zolnai Béla irodalomtörténészt és Zechmeister László vegyészt. Az eltávolítottak, illetve tanácskozó taggá minősítettek közül Zechmeister László esetében a kizárást az „indokolta”, hogy a professzor már 1940-től a California Institute Of Technology kutatója volt. Borbíró Virgil és Keresztury Dezső esete a háború utáni demokratikus kormányokban vállalt miniszterséggel, illetve államtitkársággal „magyarázható”. A többi eltávolított akadémikus esetében azonban nehéz szakmai vagy politikai indokot találni a kizárásra.

38 FEKETE Gézáné: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1975*, MTA Könyvtára, Budapest, 1971, 550.